

Pitanje zločina: liberalizam, komunizam, fašizam

Janko Bekić

Trebalo bi preispitati danas
prevladavajuću paradigmu koja je
komunizam i fašizam izjednačila
kao zločinačke ideologije,
potpuno izostavivši liberalizam iz
razmatranja

Tri ideologije¹ koje su obilježile 20. stoljeće – liberalizam, komunizam i fašizam – mogu se grupirati na različite načine: prema političkom uređenju, obliku ekonomije, odnosu prema religiji itd. Kada govorimo o političkom uređenju, liberalizam zagovara višestranačku demokraciju, dok komunizam i fašizam zastupaju jednostranačku (totalitarnu) diktaturu. Kada je riječ o ekonomiji, komunizam teži nadilaženju kapitalizma i njemu svojstvenih društvenih odnosa, dok liberalizam i fašizam, uz neke međusobne razlike, ostaju vjerni kapitalističkoj privredi. Govoreći o odnosu ideologija prema religiji, primjećujemo militantno ateistički karakter komunizma te toleriranje religije od strane liberalizma i fašizma. No ovaj se rad ne bavi tim pitanjima. Njegova je svrha grupirati navedene tri ideologije prema pitanju zločina. Konkretnije, njegov je zadatak preispitati danas prevladavajuću paradigmu koja je komunizam i fašizam izjednačila kao zločinačke ideologije, potpuno izostavivši liberalizam iz razmatranja.

Molti nemici, molto onore. Neprijatelj u fašizmu

Danas više nema ozbiljnog znanstvenika koji bi doveo u pitanje zločinački karakter fašizma. Ta se ocjena ne odnosi samo na broj žrtava fašističkih režima nego i na cjelokupnu teorijsku pripremu zločina koja je počela nedugo nakon Francuske revolucije. Zeev Sternhell naglašava da je ishodište fašizma u otporu prema svemu što je činilo europsko prosvjetiteljstvo – humaniz-

Janko Bekić, znanstveni novak u Institutu za međunarodne odnose u Zagrebu i polaznik doktorskog studija iz komparativne politike na Fakultetu političkih znanosti.
E-pošta: janko@imro.hr

mu, racionalizmu, univerzalizmu itd. Isprva kao kulturni, a kasnije i kao politički pokret, fašizam je propovijedao hijerarhiju rasa, naroda i pojedinaca, branio instinkt i emocije pred "nasrtajima" razuma i odbacivao ideje o jedinstvenoj ljudskoj vrsti kao baštinici jednakih prirodnih prava. Koristeći se pseudoznanstvenim floskulama socijalnog darvinizma, fašizam je zagovarao vječitu borbu biološki više i manje vrijednih skupina u kojoj vredniji pobjeđuju i šire svoj životni prostor na uštrb manje vrijednih (Freeden, 2006: 135-165).

U tom se biologizmu išlo toliko daleko da se nepoželjne rase redovito opisivalo kao bakterije ili viruse koje valja odstraniti. Njemački pravnik, filozof i ekonomist Eugen Dühring u svom djelu "Židovsko pitanje kao pitanje rase, običaja i kulture" iz 1881. godine piše: "Nordijski čovjek, sazio ispod hladnoga nordijskog neba, ima obvezu istrijebiti parazitske rase, kao što se moraju istrijebiti zmije otrovnice i divlji grabežljivci". Nekoliko godina kasnije, njemački orijentalist Paul de Lagarde u svojoj knjizi "Židovi i Indogermani" s indignacijom konstatira da samo u Berlinu živi više Židova nego u Palestini te poziva na "gaženje te bujajuće gamadi": "S crvima i bacilima se ne pregovara, crve i bacile se ne može odgajati, njih se mora brzo i temeljito uništiti" (nav. u: Piper, 2004). Koliko je rasistička pseudoznanost bila utjecajna zorno pokazuje pismo tada već bivšega njemačkog cara Vilima II. feldmaršalu Mackensenu 1919. godine u kojemu okrivljuje Židove za poraz Njemačke u Prvome svjetskom ratu te poziva na osvetu: "Nijedan Nijemac ne smije to zaboraviti i mirovati dokle god ti paraziti nisu potamanjeni i istrijebljeni! Oni su otrovna gljiva² na njemačkom hrastu". U istom pismu Vilim II. tvrdi da su "Židovi i komarci pošast" koje se čovječanstvo "mora riješiti na ovaj ili onaj način". Ponukan iskustvom bojnih otrova korištenih u Prvome svjetskom ratu zaključuje: "Mislim da bi najbolji način bio plin" (nav. u: Williams, 1994).

Isprva kao kulturni, a kasnije i kao politički pokret, fašizam je propovijedao hijerarhiju rasa, naroda i pojedinaca, branio instinkt i emocije pred "nasrtajima" razuma i odbacivao ideje o jedinstvenoj ljudskoj vrsti kao baštinici jednakih prirodnih prava

Kosta Čavoški navodi da socijalni darvinizam, kao ključno mjesto fašizma, borbu između rasa i naroda nije samo vidio kao neizbježnu činjenicu života na zemlji nego kao bit ljudske egzistencije. Takvo je poimanje osobito razvio Mussolini, odbacivši Kantovu ideju vječnog mira i pacifizam općenito. Smatrao je da rat izaziva najveću napetost cijele ljudske energije i razvija plemenitost kod onih koji imaju hrabrosti suočiti se s izborom između života i smrti. Hitler svemu tome daje dodatnu biološku dimenziju pa u "Mojoj borbi" odnos između Nijemaca i Židova opisuje pomoću analogije o mačkama i miševima³ (Čavoški, broj 10 - lipanj 2012.

1989:143-145). U takvome mentalnom i duhovnom okruženju neprijatelj nije samo onaj koji doista predstavlja političkoga i ideološkog protivnika nego svatko tko pripada skupini koja se nalazi u vječnome biološkom sukobu s vlastitom skupinom, a to konkretno uključuje žene i djecu.

Da bi se obrazložila potreba za fizičkom eliminacijom cijele jedne rase ili naroda bilo je potrebno odbaciti osnovnu Kristovu poruku "ljubi bližnjega svoga" kao lažni humanizam i židovski spin kojom se semitski podčovjek (*Untermensch*) nastojao prijevaramo izjednačiti s arijevim nadčovjekom (*Übermensch*). Kršćansku samilost morao je nadomjestiti prirodni instinkt, a on, kako kaže Hitler, "naređuje svim živim bićima ne samo da pobjeđuju svoje neprijatelje već i da ih istrebljuju" (nav. u: Delarue, 1966:104). Jedino se na taj način mogla objasniti potreba za ubijanjem židovske djece koja, kao djeca, nisu bila prijetnja njemačkom narodu i državi, ali bi to zasigurno postala kada jednoga dana narastu. Slično je rezonirao i Mussolini, izjavivši na fašističkom skupu u Puli: "Prema jednoj inferiornoj i barbarskoj rasi kao što je slavenska ne treba se voditi politikom mrkve nego batine... Mislim da možemo žrtvovati 500 tisuća slavenskih barbara na 50 tisuća Talijana" (Mussolini, 1920).

"Eksproprijacija eksproprijatora": klasna borba ili klasicid?

Sasvim je neupitno i povijesno dokazano da su u ime komunizma počinjeni teški zločini. Imena komunističkih vođa poput Staljina ili Mao Ce-Tunga – a za mnoge u našem društvu i Josipa Broza Tita – postala su sinonimi za masovna ubojstva, deportacije i logore. No znači li to da je komunizam zločinačka ideologija? Komunisti su od početaka svoga političkog djelovanja, dakle od prve polovice 19. stoljeća, zagovarali eksproprijaciju vladajuće klase i preraspodjelu vlasništva. Na kritike da žele dokinuti privatno vlasništvo, Marx i Engels su u "Manifestu komunističke partije" (1848) odgovorili: "U vašem postojećem društvu privatna svojina ukinuta je za devet desetina njegovih članova; ona upravo i postoji zato što ne postoji za devet desetina. Vi nam, dakle, predbacujete što hoćemo ukinuti svojinu koja ima za nužnu pretpostavku to da ogromna većina društva bude bez svojine. Jednom riječju, vi nam predbacujete da hoćemo ukinuti vašu svojinu. Doista, mi to i hoćemo" (Marx i Engels, 1960: 29).

Nastavljajući se na liberalni kapitalizam, koji su smatrali ključnim za "zbacivanje" feudalizma i stvaranje građanskih društava, komunisti su težili novom stadiju u ljudskoj povijesti, a to je bio socijalizam – međufaza koja slijedi nakon revolucionarnog "zbacivanja" kapitalizma te prethodi komunizmu odnosno besklasnom društvu. Kao što piše u Komunističkome manifestu i drugim spisima, ti su gigantski skokovi u društvenom razvoju trebali biti omogućeni revolucionarnim činom eksproprijacije, to jest prisilne konfiskacije i redistribucije privatnog vlasništva. Nigdje se ne spominje eliminacija vladajućih klasa u smislu njihova fizičkog uništenja. Utoliko nije održiva teza Michaela Manna o klasicidu kao masovnom ubojstvu s predumišljajem. Na tu su tezu reagirali brojni znanstvenici. Jacques Sémelin je istaknuo da su komunisti neprijateljske klase progonili samo do onog trenutka do kojega su one predstavljale stvarnu ili

zamišljenu opasnost za režim, dok je fašizam ustrajao na eradikaciji rasnog neprijatelja neovisno o njegovoj političkoj snazi (Sémelin, 2005:57-62). Martin Shaw je dodao i to da se klasicid kao fenomen ne može sustavno dovesti u vezu sa socijalistič-

U radovima marksističkih teoretičara, pa čak i onih koji su bili i praktični revolucionari, nećemo naći pozive na fizičku eliminaciju klasnog neprijatelja

kim ili komunističkim revolucijama zato što marksistička teorija nikad nije pozivala na istrebljenje neke klase nego na njezino ukidanje. Sukladno tome, tvrdi Shaw, primjeri koje navodi Mann (Staljin, Mao, Pol Pot) mogu biti shvaćeni kao iznimke, a ne kao pravilo (Shaw, 2007:121-124).

I doista, u radovima marksističkih teoretičara, pa čak i onih koji su bili i praktični revolucionari, nećemo naći pozive na fizičku eliminaciju klasnog neprijatelja. Lenjin u svom spisu "Ekonomija i politika u razdoblju diktature proletarijata" iz 1919. godine govori o borbi između umirućeg kapitalizma i rađajućeg komunizma, misleći pritom na borbu jednoga ekonomskog sustava protiv drugoga. Konkretno, on piše: "Diktatura proletarijata učinila je sve što je mogla da ukine klase. Ali klase ne mogu biti ukinute u jednome mahu." Upravo zato, objašnjava Lenjin, diktatura proletarijata predstavlja prijelaznu fazu iz klasnoga u besklasno društvo, a njegov je diktat potreban kako bi vlasništvo nad sredstvima proizvodnje prešlo iz ruku manjine u ruke većine (Lenjin, 1919). Lenjinova rečenica o nemogućnosti ukidanja klasa "u jednome mahu" jasno govori da nije postojala namjera da se klasu kapitalista fizički eliminira nego samo da joj se konfiscira imovina i oduzme politička moć.

U tom je kontekstu još značajniji Trockijev rad "Diktatura vs. demokracija (Terorizam i komunizam)" u kojemu drugi čovjek ruske revolucije odgovara na optužbe Kautskog o prekomjernoj upotrebi sile od strane Crvene armije. U poglavlju o pitanju terorizma Trocki naglašava da je i buržoazija osvojila vlast revolucijom i da ju je potom konsolidirala građanskim ratom (primjerice, nakon Francuske revolucije uslijedio je građanski rat). Podsjeća Kautskog da nigdje u povijesti neće naći slučaj u kojemu je "klasna volja" neprijatelja slomljena bez sustavne i energične upotrebe nasilja. Nadalje, tvrdi da razina okrutnosti ovisi o nekoliko unutarnjih i vanjskih čimbenika: "Što je snažniji i opasniji otpor klasnog neprijatelja koji je zbačen s vlasti, to je veća vjerojatnost da će sistem represije prerasti u sistem terora". Trocki objašnjava kako je oktobarski prevrat 1917. godine protekao gotovo bez ikakva krvoprolića jer ruska buržoazija nije pružila značajniji otpor te je do građanskog rata došlo tek nakon što su sile Antante mobilizirale kontrarevolucionarne snage. Koristeći pristup alternativne povijesti, Trocki objašnjava kako bi ruska revolucija bila najmiroljubivija u povijesti društvenih prevrata da se dogodila nakon proleterskog preuzimanja

vlasti u Njemačkoj, Francuskoj i Engleskoj. No izostanak takvoga povijesnog niza, koji su marksisti priželjkivali i očekivali, oduzeo je ruskoj revoluciji mogućnost da se dogodi bez prolijevanja krvi (Trocki, 1920). Sve u svemu, Trocki u cijeloj knjizi opravdava postupke boljševika kao nužne te apelira na razumijevanje europske socijaldemokracije za izvanredne i krajnje nepogodne okolnosti u kojima se našla ruska revolucija. Takav je pristup dijametralno suprotan fašističkome koji se nikome ne opravdava zbog uporabe sile nego, dapače, glorificira nasilje kao izražaj neobuzdane i iskonske prirode nadčovjeka.

Liberalizam između Bill of Rights i Abu Graiba

Liberalizam se vrlo rijetko dovodi u vezu sa zločinima protiv čovječnosti. Kritika upućena njemu, a pogotovo njegovoj neoliberalnoj varijanti, uglavnom se svodi na argumente o socijalnoj neosjetljivosti, ekonomskoj nejednakosti, izrabljivanju siromašnih zemalja Trećeg svijeta, onečišćenju okoliša i sl. Sve su to ozbiljne optužbe, no one nisu ni blizu osudama kakvima su izloženi fašizam i komunizam. Doista, bilo bi krajnje nategnuto pripisati zločinački karakter školi mišljenja koja od Lockea do danas zagovara autonomiju pojedinca, ravnopravnost svih ljudi pred zakonom, slobodu govora i pravo na izbor političkih predstavnika.

Liberalna ideologija proizlazi iz tradicije prosvjetiteljstva koje je težilo oslobođenju čovjeka iz okova feudalizma i vjerskog dogmatizma te pravu da svaki pojedinac bude slobodan tražiti i ostvariti sreću na onaj način koji smatra ispravnim. Te su ideje prvi put kodificirane u engleskom Zakonu o pravima iz 1689, a zatim i u američkoj Deklaraciji o neovisnosti iz 1776. i francuskoj Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine. Osim ideje o prirodnim pravima, liberalizam je razvio i proširio i ideju o toleranciji kao jednoj od ključnih ljudskih vrlina. Voltaire u svojoj "Raspravi o toleranciji" iz 1763. godine piše: "Ne treba velikog umijeća, niti naročite rječitosti, da bi se dokazalo da kršćani moraju tolerirati jedni druge. Još i više: kažem vam da sve ljude treba gledati kao našu braću. Što? Moj brat Turčin? Moj brat Kinez? Židov? Sijamac? Da, naravno: nismo li svi mi djeca istog oca i stvorenja istog Boga?" (Voltaire, 1988:118).

Liberalizam je svoje zločine uglavnom izvršavao u inozemstvu, u (bivšim) kolonijama i takozvanim "odmetničkim državama" (*rogue states*) koje je valjalo ideološki preobratiti

Liberalizam ne samo da odbacuje apsolutističku vlast i s njom povezano državno nasilje, to jest teror, nego se protivi i blažim oblicima državne intervencije u život pojedinca. On državu vidi samo kao instrument koji represivnim aparatom

(policija, sudstvo) sprečava da apsolutna sloboda jednoga pojedinca ne ugrozi slobode drugih pojedinaca. Riječima jednog od najboljih poznavatelja liberalne političke misli Norberta Bobbia: "Liberalizam je učenje o ograničenoj državi, kako s obzirom na njezine ovlasti tako i s obzirom na funkcije. Uobičajeni pojam koji se koristi za predočavanje prvog aspekta je *pravna država*, a drugog *minimalna država*" (Bobbio, 1992:15).

Ukratko, liberalizam ne terorizira vlastito stanovništvo ni u teoriji ni u praksi. No što je s njegovim odnosom prema stanovništvu drugih država, pogotovo onih u kojima liberalizam nije službena ideologija? Tu liberalizam pokazuje svoje drugo lice: tepih-bombardiranje (*carpet bombing*) Dresdena u veljači 1945. (25.000 mrtvih), nuklearni napad na Hirošimu i Nagasaki u kolovozu iste godine (više od 200.000 mrtvih), pokolj civila u korejskom Sinhonu⁴ u jesen 1950. (prema službenoj procjeni Pjongjanga, 35.000 mrtvih), pokolj seljaka u vijetnamskom Maj Laju u ožujku 1968. (500 mrtvih), mučenja i ubojstva ratnih zarobljenika u afganistanskom Bagramu i iračkom Abu Graibu 2002. i 2003. godine i mnogi drugi zločini diljem Azije, Afrike i Latinske Amerike.

Odatle proizlazi da je liberalizam svoje zločine uglavnom izvršavao u inozemstvu, u (bivšim) kolonijama i takozvanim "odmetničkim državama" (*rogue states*) koje je valjalo ideološki preobratiti. U toj se činjenici nalazi odgovor na pitanje zašto je liberalizam izostavljen iz razmatranja o zločinačkom karakteru ideologija: kako su se zločini događali negdje drugdje, procijenjeno je da za njih nije kriv liberalizam nego vanjska politika pojedinih država, preciznije vanjska politika SAD-a i njegovih saveznika. Ovisno o tome prihvaćamo li takvo objašnjenje ili ne, nude se dva moguća zaključka.

Dva moguća i jedan nemogući zaključak

Prvi mogući zaključak, koji se temelji na zločinima i njihovim žrtvama, glasi da su sve tri spomenute ideologije zločinačke. Razlikuju se samo po tome što je liberalizam zločine počinio uglavnom izvan država u kojima je bio službena ideologija (najčešće u Aziji), komunizam uglavnom unutar država u kojima je imao status službene ideologije (ponajprije u Europi i Aziji), a fašizam i u državama u kojima je bio na vlasti (Italija, Njemačka) i u državama koje je pokorio radi koloniziranja i širenja "životnog prostora" (Afrika, Istočna Europa).

Drugi mogući zaključak, koji se zasniva na teorijskim pretpostavkama i programskim osnovama triju ideologija, glasi da je samo fašizam zločinačka ideologija jer se porobljavanje i eksterminacija života, koji je označen kao manje vrijedan ili bezvrijedan, nalaze u samim temeljima fašizma, posebice u njegovoj nacističkoj inačici. Štoviše, borbu i istrebljenje poraženog protivnika fašizam slavi kao manifestaciju biološke nadmoći i rasne superiornosti pobjednika. Nasuprot tome, komunizam i liberalizam nisu zločinačke ideologije nego ideologije u ime kojih su počinjeni zločini. Naime, ni komunizam ni liberalizam u teoriji ne predviđaju masovna ubojstva klasnih neprijatelja i političkih suparnika, nego se zločini počinjeni u njihovo ime mogu objasniti kao "uzgredne pojave" nametanja ideologije u društvima u kojima se zbivala revolucija (u slučaju broj 10 - lipanj 2012.

komunizma) i nametanja ideologije u inozemstvu (u slučaju liberalizma).

Nemoguć ili, bolje rečeno, logički nekonzistentan bio bi zaključak prema kojemu su fašizam i komunizam zločinačke ideologije, a liberalizam to nije, pa se potpuno izostavlja iz razmatranja o zločinačkom karakteru ideologija. Iako je točno da i u fašizmu i u komunizmu postoji takozvani "objektivni neprijatelj"⁵ kao što to Hannah Arendt (1996) uvjerljivo dokazuje u svojoj poznatoj studiji o totalitarizmu, njemu te dvije ideologije nisu namijenile istu sudbinu. Naime, Židov mora nestati u nacističkoj inačici fašizma isto kao što kulak⁶ mora nestati u komunizmu, ali Židov nestaje tako što mu se oduzima život, a kulak tako što mu se oduzima zemlja, što ipak nije isto. Povijesna činjenica da je tijekom dekulakizacije ubijeno mnogo kulaka ne izjednačava fašizam i komunizam, jer njihova smrt nije utemeljena u marksističkoj teoriji nego je rezultat terora koji je bio specifičan za razdoblje Staljinove svestvlasti. Dakle, zaključak koji izjednačava fašizam i komunizam, pritom uopće ne spominjući liberalizam, zanemaruje sličnosti svih triju ideologija kada je posrijedi zločin kao takav i, što je još važnije, ignorira njihove međusobne razlike kada je riječ o ugrađenosti zločina u njihove teorijske osnove.

Bilješke

- 1 Korištena je definicija Andrewa Heywooda o ideologiji kao više ili manje koherentnom nizu ideja koje osiguravaju osnovu za organizirano političko djelovanje, bez obzira na to je li ono usmjereno na očuvanje, modificiranje ili rušenje postojećega političkog i društvenog sustava.
- 2 Analogija o otrovnim gljivama 1938. godine iskorištena je u dječjoj knjizi "Otrovna gljiva" (*Der Giftpilz*) Juliusa Streichera u kojoj se djecu upozorava na opasnosti koje prijete od strane Židova.
- 3 Analogija o mačkama i miševima 1970-ih je godina poslužila kao osnova za Pulitzerom nagrađeni crtani roman "Miš" (*Maus*) Arta Spiegelmana u kojemu je umjetnik ispričao životnu priču svog oca, poljskog Židova Vlodeka Spiegelmana.
- 4 Zločin koji su američki vojnici počinili u sjevernokorejskom Sinhonu poslužio je Pablu Picassu kao povod za sliku "Masakr u Koreji". To je djelo ostalo u sjeni "Guernice" u kojoj Picasso tematizira njemačko-talijansko bombardiranje baskijskog gradića za vrijeme španjolskoga građanskog rata.
- 5 Objektivni neprijatelj (ili nositelj tendencija) jest čovjek koji svojim pukim pripadanjem određenoj rasi ili klasi predstavlja prijetnju totalitarnom poretku.
- 6 Kulak je bogati seljak zemljoposjednik u Rusiji, proizašao iz agrarnih reformi premijera Petra Stolypina s početka 20. stoljeća.

Literatura

- Arendt, H. (1996). *Totalitarizam*. Zagreb: Politička kultura.
 Bobbio, N. (1992). *Liberalizam i demokracija*. Zagreb: Novi Liber.
 Čavoški, K. (1989). *O neprijatelju*. Beograd: Prosveta.
 Delarue, J. (1966). *Historija Gestapoa*. Zagreb: Epoha.
 Freedon, M. (2006). *Političke ideologije. Novi prikaz*. Zagreb: Algoritam.

- Heywood, A. (2003). *Political Ideologies. An Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hitler, A. (1919). *Gutachten über den Antisemitismus*. (preuzeto 26. ožujka 2012. s <http://www.ns-archiv.de/verfolgung/antisemitismus/hitler/gutachten.php>).
- Lenjin, V. I. (1919). *Economics and Politics in the Era of the Dictatorship of the Proletariat*. (preuzeto 26. ožujka 2012. s <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1919/oct/30.htm>).
- Mann, M. (2005). *The Dark Side of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx, K. i Engels, F. (1960). *Manifest komunističke partije*. Beograd: Kultura.
- Mussolini, B. (1920). Govor u Puli 24. rujna 1920. (preuzeto 26. ožujka 2012. s http://en.wikipedia.org/wiki/Fascism#cite_note-282).
- Piper, E. (2004). *Kaiser Titus' Dummheit*. Frankfurter Rundschau (preuzeto 26. ožujka 2012. s <http://www.fr-online.de/spezials/kaiser-titus--dummheit,1472610,2688716.html>).
- Sémelin, J. (2005). *Purifier et détruire*. Pariz: Éditions du Seuil.
- Shaw, M. (2007). *What is Genocide?* Cambridge: Polity Press.
- Trocki, L. (1920). *Dictatorship vs. Democracy (Terrorism and Communism)*. (preuzeto 30. ožujka 2012. s <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1920/terrcomm/index.htm>).
- Voltaire (1988). *Rasprava o toleranciji*. Zagreb: Školske novine.
- Williams, C. (1994). "Das beste wäre Gas", *wetterte der Kaiser*. Berliner Zeitung (preuzeto 27. ožujka 2012. s <http://www.berliner-zeitung.de/archiv/in-seinem-antisemitismus-stand-wilhelm-ii--hitler-kaum-nach-1-bekanntnisse-des-monarchen-in-einer-neuen-veroeffentlichung--das-beste-waere-gas---wetterte-der-kaiser,10810590,8882190.html>) ■